

УДК 811.161.2'42

Г. М. Вакуленко

Особливості внутрішньотекстових синтаксичних зв'язків у художньому мовленні Ліни Костенко

У статті проаналізовано особливості внутрішньотекстових синтаксичних зв'язків у прозовому тексті Ліни Костенко з погляду макропропозицій. Встановлено, що будова складного синтаксичного цілого відіграє ключову роль у сприйманні його автором та визначає принципи синтаксичних зв'язків: кільцевого, паралельного, приєднувального, ланцюгового, променевого. Зокрема, у статті розглянуто функціональне призначення кожного із видів синтаксичного зв'язку, а також їхню роль у сприйманні тексту реципієнтом. Аналіз показав, що складне синтаксичне ціле складається із зачину, основної частини та кінцівки і утворює семантико-синтаксичну єдність. З'ясовано, що текстотвірні можливості складного синтаксичного цілого через синтаксичну статистику відображають план мовної системи, а через динаміку втілюють мовну структуру в мовлення.

Ключові слова: текст, складне синтаксичне ціле, текстотвірні синтаксичні зв'язки, макропропозиції тексту, семантико-синтаксична єдність.

В статтє проанализированы особенности внутритекстовой синтаксической связи в прозаическом тексте Лины Костенко с точки зрения макропропозиций. Установлено, что строение сложного синтаксического целого играет ключевую роль в восприятии его автором и определяет принципы синтаксических связей: кольцевой, параллельной, присоединительной, цепной, лучевой. В частности, в статтє рассмотрено функциональное назначение каждого из видов синтаксической связи и их роль в восприятии текста реципиентом. Анализ показал, что сложное синтаксическое целое состоит из зачина, основной части и концовки и образует семантико-синтаксическое единство. Выяснено, что текстообразующие возможности сложного синтаксического целого через синтаксическую статистику отражают план языковой системы, а через динамику воплощают языковую структуру в речи.

Ключевые слова: текст, сложное синтаксическое целое, текстообразующие синтаксические связи, макропропозиции текста, семантико-синтаксическое единство.

The article analyzes the features of intratextual syntactic relations in the prosaic text of Lina Kostenko in terms of macropropositions. It is established that the structure of a complex syntactic unity plays a leading role in author's perception of it and defines the principles of syntactic relations: circular, parallel, connecting, chain, radial. In particular, the functional purpose of each type of syntactic relation and its role in the recipient's perception of the text are considered in the paper. The analysis has shown that the complex syntactic unity consists of the introduction, the main part and the conclusion and forms a semantic-syntactic unity. It is clarified that the text-forming possibilities of a complex syntactic unity reflect the plan of the language system through syntactic statics and objectify the language structure in speech through the dynamics.

***Key words:** text, complex syntactic unity, text-forming syntactic relations, macropropositions of the text, semantic-syntactic unity.*

Сучасна теорія тексту є тією перспективною галуззю філологічних досліджень, яка прагне об'єднати всі знання про текст, вивести наукові пошуки у сфері лінгвістики на якісно новий рівень. Вивчення тексту допомагає пізнати особливості функціонування мовних одиниць у просторі більшому, ніж речення. Тому зацікавленість текстом, яка спостерігається нині, можна пояснити прагненням осмислити роль цієї одиниці в здійсненні мовної комунікації в різних сферах людської діяльності. З посиленням інтересу до тексту в лінгвістичному вимірі **актуальною** постає проблема з'ясування й опису типології внутрішньотекстових синтаксичних зв'язків.

У нашій статті висвітлюються можливості текстотвірного синтаксичного зв'язку в романі Ліни Костенко "Записки українського самашедшого".

Активне дослідження проблематики складного синтаксичного цілого (ССЦ) розпочалось у 60–70-ті рр. ХХ ст., коли лінгвістика тексту виокремилась у самостійну дисципліну, що досліджує багатоаспектну внутрішню організацію зв'язного тексту. Незважаючи на активне вивчення цієї синтаксичної одиниці, до однозначності в термінології науковці не прийшли. У сучасному мовознавстві "блоки речень" (С. Бевзенко) або "єдності" (А. Мамалига), що утворюються як сполучення речень і тісно пов'язуються між собою єдністю думки, теми, а також специфічними засобами зв'язку, мають різні найменування: ССЦ, НФС (надфразна єдність), прозаїчна строфа, великі синтаксичні сполуки, велике синтаксичне ціле, група речень, дискурс, абзац. Найуживанішими серед цих термінологічних одиниць, на нашу думку, є терміни ССЦ і НФС.

А. Мамалига у праці "Синтаксис тексту" розмежовує НФЄ і ССЦ, визначаючи його як самостійну семантико-синтаксичну одиницю, що формується шляхом об'єднання речень на основі взаємодії змісту й форми окремих мовленнєвих повідомлень. Учений надфразну єдність вважає утворенням "співвіднесеним із фразою й таким, що відображає поряд із нею особливості членування мовленнєвого потоку, його ритміко-інтонаційної, графічної організації" [7, с. 150].

Водночас слід зауважити, що більшість лінгвістів вважають ССЦ і НФЄ синонімічними поняттями (С. Бевзенко, М. Жовтобрюх, Н. Валгіна, І. Вихованець, К. Шульжук, А. Загнітко та ін.). Як бачимо, основною проблемою ССЦ у сучасній лінгвістиці є те, що ця одиниця не має єдиного визначення. Як теоретична проблема залишається майже не дослідженою обмеження (делімітація) кордонів складного синтаксичного цілого в аспекті нерозривності його планів змісту та вираження.

У структурі ССЦ тісно переплетені й взаємообумовлені зовнішній і внутрішній плани його побудови. Зовнішній план – це поєднання структур речень, що є компонентом ССЦ. Внутрішня структура традиційно виявляється в законах міжфразової єдності, у наявності особливих внутрішніх зв'язків. Окремі речення у складі складного синтаксичного цілого об'єднуються міжфразовим зв'язком, який утворюється за допомогою лексичної послідовності, а також спеціальних лексичних засобів. Отже, будова ССЦ відіграє ключову роль у сприйманні її автором та визначає принципи його зв'язків: кільцевого, паралельного, приєднувального, ланцюгового та променевого.

Ми звернули увагу на дослідження ССЦ у творчості українських письменників і відмітили те, що саме художнє мовлення Ліни Костенко – це велике поле для наукових студій. Для вивчення формального текстотвірного синтаксичного зв'язку обраний роман Ліни Костенко "Записки українського самашедшого", в якому визначили основні види зв'язку між реченнями в складному синтаксичному цілому.

На думку А. Загнітка, найелементарнішим міжреченнєвим внутрішньотекстовим синтаксичним зв'язком є **ланцюговий**, "суть якого полягає в лінійній послідовності поєднаних компонентів, унаслідок чого створюється кумулятивна семантика єдності (зміст одного речення входить складником до смислового тла іншого: перше речення до другого і т. д.)" [3, с. 783]: *Почалося це з того, що я раптом захотів на Канари, не тому, що курорт, океан, екзотика. А тому, що вчитав у одному журналі, що там десь високо в горах,*

у вічнозелених нетрях є плем'я, яке не говорить між собою, а пересвистується. І я подумав – от якби у нас не говорили, а пересвищувались. Бо стільки вже наговорено, до цілковитої втрати смислу. Та ще й якоюсь мовою недолюдською, сурогатом української і російської, мішанкою, плебейським сленгом, спадком рабського духу і недолугих понять, від чого **мені**, ніби на обличчі суспільства лежить знак дебілізму, – а при чому ж тут я? [6, с. 9].

Як бачимо, цей фрагмент тексту складається з зачину, основної частини й кінцівки. Зачин тісно пов'язаний із першим реченням, до якого примикають, доповнюючи й конкретизуючи його, п'ять наступних конструкцій; в основній частині передається суть бажання відправити героя на Канари; кінцівка складається з одного, але дуже об'ємного речення, яке є результативним. Усі прозові рядки цього фрагмента становлять тісну семантико-синтаксичну єдність. Відсутність абзаців ще більше згуртовує речення в єдине ціле. Виклад ведеться від першої особи. Авторська оцінка в основному стилізована під мову оповідача. Структурна форма мовлення – це монолог. З точки зору функціонально-смилових типів фрагмент є розповіддю. Функціональний стиль фрагмента – це стиль художньої літератури, в якому яскраво відчувається індивідуально-авторський стиль.

Слід зазначити, що ланцюговий зв'язок є зручним для рецепієнта, бо кожне речення в ССЦ доповнює одне одного, завдяки чому читач наперед може передбачити подальший розвиток ситуації, але для того, щоб текст був зрозумілим, автор подає деталі розвитку події в наступних реченнях, щоб легко й зручно читати.

Наступний внутрішньотекстовий синтаксичний зв'язок у ССЦ, заявлений у романі Ліни Костенко, – **паралельний**, суть якого полягає в структурній співвіднесеності зв'язаних за змістом речень. Він виражається в однаковій або схожій структурі синтаксичних конструкцій, наприклад: *Спадковість у мене теж добра, психів у роду не було. Вчився в університеті, ходив на байдарках, навіть маю спортивний розряд. Кінчав аспірантуру, захистив дисертацію. Хобі у мене музика, література, у дитинстві збирав марки. Словом, все адекватно, а оце раптом, на зламі століть, відчув дискомфорт, кривля поїхала, звернувся до психіатра, але відхилень психіки він не знайшов. Втім, це така тонка матерія, досконалої апаратури на це нема. Сон у мене нормальний, руки не сіпаються, тільки відчуваю якийсь неспокій, ніби якісь фантомні болі душі* [6, с. 14].

Цей текст являє собою фрагмент, що складається з шести рівноправних речень. Вони графічно не виділені у вигляді абзаців,

але тематично легко вгадуються. Автор розповідає про своє життя, яке було нормальним, та раптом щось змінилось, і всі його подальші думки спрямовані на це. Усі рядки фрагмента є тісною семантико-синтаксичною єдністю. Виклад ведеться від першої особи.

Цей фрагмент має досить велике значення, адже передає авторський неповторний стиль. Паралельний зв'язок між реченнями є зручним для читача, бо кожне з них зрозуміле, самодостатнє, завдяки цьому реципієнт краще сприймає інформацію, і йому читається легко.

Присднувальний зв'язок – це особливий спосіб поєднання речень, при якому структурної та іншої співвіднесеності цих синтаксичних одиниць немає. Друге речення просто приєднується до першого як його продовження: *Як там у Гоголя в "Записках сумашедшого"? "Год 2000 апреля 43 числа". Це ж коли тому самашедшому приверзлася така дата! А ось він уже й минає, цей такий нереальний тоді 2000-й рік.*

Час неосяжний, коли він категорія Вічності. А звичайний наш час, повсякденний, мигтить-мигтить, його завжди не вистачає. Він летить, мов експрес, не встигнеш озирнутися, а ти вже вчорашній. Пролітаємо крізь події, підбиваємо підсумки на льоту. Скільки нас, людства, вже є на планеті? Мільярдів шість? І серед них українці, дивна-предивна нація, яка живе тут з правіку, а свою незалежну державу будує оце аж тепер [6, с. 59].

Як бачимо, це ССЦ є фрагментом, що складається з дванадцяти речень, які доповнюють одне одного. Вони графічно виділені у вигляді абзаців і тематично легко вгадуються. У цьому фрагменті автор несе свої роздуми, відповідаючи на поставлені ним самим питання. Усі прозові рядки є тісною семантико-синтаксичною єдністю, виклад ведеться від першої особи.

Приєднувальний зв'язок виконує функцію пояснення, і це є зручним для реципієнта. Автор подає деталі думки головного героя, що дає можливість поринути в його внутрішній світ. Саме завдяки цьому зв'язку реципієнт зацікавлюється головним героєм, бажає пізнати його життєву ситуацію детальніше.

Наступним зв'язком між реченнями у ССЦ, що прослідковується у розглядуваному романі, є **кільцевий**, суть якого полягає в тому, що фрагмент тексту ніби обрамлюється конструкціями. На початку ССЦ і в реченнях, які його закінчують, однакові слова й структури, тобто рамка побудована з одного лексичного та структурного матеріалів, наприклад: *Отакі ми йдемо у XXI століття. Над нами озонна*

дірка, під нами отруєні ґрунтові води. Купив екологічну карту України – плямиста, як саламандра, вже ж нема де жити на цій землі. Все в завалах сміття, брухту, ядерних відходів, руйнівних енергій духу і болячок тіла, в суцільних зонах екологічного лиха, – то чого ж я надіюсь на той Міленіум, на те оновлення людства? Чи воно ж здатне оновитися? Дехто взагалі вважає, що Третє тисячоліття – це вже кінець Історії.

Мій кінець мене не хвилює. Але мій син, моя змарніла дружина. Так уже природа задумала, таку програму заклала в мужчину, – він має бути сильний і мужній, має бути опертям для сім'ї. А я, чи відповідаю я такій програмі? Син мене розуміє, ми з ним пере-свиствуємося. Дружина зримає, щоб не свистів.

До нового століття три тижні.

"Таращанське тіло" лежить у морзі.

Акціонерне товариство "Мазепа" спонсорує "Людину року".

У Севастополі російська мова проголошена другою офіційною. Ото такі ми підемо у XXI століття [6, с. 8].

Це ССЦ складається із зачину, основної частини й кінцівки, графічно виділені у вигляді абзаців, які тематично теж вгадуються. Зачин тісно пов'язаний із першим реченням, до якого приєднуються, доповнюючи й конкретизуючи його, всі наступні; у середній частині передається суть усіх українських бід, на думку автора; кінцівка складається з одного речення, яке повторює перше. Усі прозові рядки фрагмента являють собою тісну семантико-синтаксичну єдність.

Аналізоване нами ССЦ передає авторський неповторний стиль, значення його полягає в тому, що Ліна Костенко підносить тему для роздумів, пояснює її, дозволяє реципієнту самому обдумати дану проблему, проаналізувати її та робить висновок, який у нашому випадку повторює зачин.

Променевий зв'язок виявляється в тому, що вказане в зачині явище розкривається через систему предметів. Від цього загального явища до слів, найменувань предметів йдуть нитки зв'язків, як промені з одного джерела: *15 грудня. Закрили ЧАЕС. Але чомусь закривали не на самій станції, а в палаці культури "Україна", в постановці народного артиста, диригував теж народний артист. Зал був переповнений. "Україна посідає перше місце у світі за смертністю чоловіків до 60 років". А, це з іншого файла. "Віртуальна проститутка Карлотта", теж з іншого. Третій блок таки встигли вчора відкрити, щоб було що сьогодні закрити. Президент підійшов до трибуни. Транслювалось на увесь світ.*

"Дивіться, всі народи, вся плането!" – урочисто закликає соковитий докторський баритон. Співав хор хлопчиків: "Чом, чом, земле моя?". Зненацька прогрімів вибух – чи салют, чи вибухнув третій блок, – теща злякалася: криваве сонце на півекрана і покорчене дерево. Слава Богу, це документальні кадри. Закрити атомну станцію, виявляється, дуже просто. Директор у прямому ефірі сказав: "Госпадин президент України! Реактор к аканчательному астанову ґатов". Президент дав команду: "Заглушіть реактор ключом аварійної зашити АЗ-5". "Реактор заглушон ключом АЗ-5, – доповів директор. – Начато расхоложденіе блока, замечаний нет". "Спасібо!" – сказав президент. Заграла музика, усі встали. Над залом урочисто пролунав дикторський баритон: "Дамоклів меч, який висів над нами усі ці роки, відходить у небуття!" Публіка зааплодувала. Було дуже радісно і приємно. Прикрим контрастом виглядали тільки обличчя хлопців у білих халатах, працівників станції, вони були чомусь дуже похмурі. Президент пообіцяв подбати про їхній соціальний захист, у оператора було обличчя мов кам'яне. Музика гриміла, усі зітхнули з полегкістю: Чорнобильську атомну, нарешті, закрито.

Дивно було читати у пресі наступного дня, що це ж тільки називається – закрити, а ще ж треба вивести з експлуатації. Котельня недобудована, "саркофаг" небезпечний.

Сховищ для ядерних відходів не вистачає, щось треба побудувати, щось добудувати, – так що дамоклів меч нікуди не дівся – як хитав його чорнобильський вітер над нашими головами, так і хитатиме [6, с. 40].

Аналізоване ССЦ в художній тканині роману складається із зачину, основної частини та кінцівки, графічно виділені у вигляді абзаців, які тематично теж легко вгадуються. Зачин тісно пов'язаний із першим реченням, до якого примикають, доповнюючи й конкретизуючи його, всі наступні; основна частина деталізує зачин, розповідаючи про трагедію на Чорнобильській АЕС; останнє речення – це кінцівка, в якій подається висновок до вищесказаного. Всі речення у фрагменті являють собою тісну семантико-синтаксичну єдність. Виклад ведеться від першої особи.

На нашу думку, автор використовує такий тип зв'язку, аби повернути увагу реципієнта на цю проблему, спрямувати його думки тільки на дану тему.

Таким чином, аналіз міжреченневих внутрішньотектових синтаксичних зв'язків у романі Ліни Костенко "Записки українського

самашедшого" показав, що, як правило, основне, інформаційне та композиційне навантаження несе складне синтаксичне ціле, яке починає тему (підтему), виражає вузловий момент її розвитку. Зв'язки між внутрішніми частинами в романі частіше передаються за допомогою зачинів суміжних ССЦ або кінцівки попереднього та зачину наступного складного синтаксичного цілого, поєднаних за ланцюговим, паралельним, променевим, кільцевим та приєднувальним принципами.

Література

1. Валгина Н. С. Теория текста : учеб. пособие / Н. С. Валгина. – М. : Логос, 2003. – 720 с.
2. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М. : КомКнига, 1974. – 148 с.
3. Загнітко А. П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : ТОВ "ВКФ БАО", 2011. – С. 762–773.
4. Золотова Г. А. Коммуникативная грамматика русского языка / Г. А. Золотова, Н. К. Ониненко, М. Ю. Сидорова. – М. : Изд-во МГУ им. М. В. Ломоносова, 1998. – 500 с.
5. Ильенко С. Г. Текстовые реализации и текстообразующие функции синтаксических единиц / С. Г. Ильенко. – Л., 1988. – С. 7.
6. Костенко Л. Збірка творів / Л. Костенко ; уклад. та передм. В. Коростев. – К. : ІОН, 2007. – 290 с.
7. Мамалыга А. И. Синтаксис текста / А. И. Мамалыга. – М. : Наука, 1979. – С. 150.
8. Новиков А. И. Синтаксическое пространство текста / А. И. Новиков. – М., 1997. – С. 38–48.
9. Українська мова : короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / уклад.: С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тотор ; за ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
10. Феллер М. Д. Текст як модель комунікативного акту / М. Д. Феллер. – К., 1998. – 450 с.